

Volume publicate la Humanitas de același autor:

- Istorie și mit în conștiința românească* (1997, 2000, 2002, 2006, 2010, 2011)
Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune (1998, 2002, 2008)
Două secole de mitologie națională (1999, 2005, 2011)
Mitologia științifică a comunismului (1999, 2005, 2011)
Sfârșitul lumii. O istorie fără sfârșit (1999, 2007)
Pentru o istorie a imaginarului (2000, 2006)
România, țară de frontieră a Europei (2002, 2005, 2007)
Mitul democrației (2003)
Între inger și fiară. Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre (2004, 2011)
Jules Verne. Paradoxurile unui mit (2005)
Omul și clima. Teorii, scenarii, psihoze (2005)
Tinerete fără bătrânețe. Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi (2006)
Occidentul. O interpretare istorică (2007)
Napoleon III cel neiubit (2008)
„Germanofilia”. Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial (2009, 2010)
Franța, hegemonie sau declin? (2010)
Tragedia Germaniei: 1914–1945 (2010, 2015)
Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950 (2011)
Istoriile mele. Eugen Stancu în dialog cu Lucian Boia (2012)
Explorarea imaginară a spațiului (2012)
De ce este România altfel? (2012)
Eugen Brode (1850–1912). Destinul frânt al unui luptător național (2013)
Sfârșitul Occidentului? Spre lumea de mâine (2013)
Balcic. Micul paradis al României Mari (2014)
Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări (2014)
Dosarele secrete ale agentului Anton. Petru Comarnescu în arhivele Securității (2014)
Suveranii României: Monarhia, o soluție? (2014)
Maria, regina României. Jurnal de război (3 vol., editor) (2014–2015)
Cum s-a românizat România (2015)
Mihai Eminescu, românul absolut. Facerea și desfacerea unui mit (2015)
Strania istorie a comunismului românesc (2016)
Un joc fără reguli: Despre imprevizibilitatea istoriei (2016)
În jurul Marii Uniri de la 1918: Națiuni, frontiere, minorități (2017)
De la Dacia antică la Marea Unire, de la marea Unire la România de azi (2018)
Cum am trecut prin comunism: Primul sfert de veac (2018)
Cum am trecut prin comunism: Al doilea sfert de veac (2019)
Întrebări fără răspuns (sau cu prea multe răspunsuri) (2019)

LUCIAN BOIA

MITUL DEMOCRAȚIEI

Traducere din franceză
realizată de autor

Res Schleifer, James T. 154	Tocqueville, Alexis de 35, 39, 42–54, 88, 93, 99, 154
Schnapper, Dominique 154	Tolbert Roberts, Jennifer 154
Sena 18, 69	Turcia 74
Sgier, Lea 156	
Sieyès 31	
Simons, Raphaël 60	<i>Uniunea Sovietică</i> 88–90, 97, 108
Smith, Adam 85	
Spania 69, 108, 109	
Sparta 41	Verne, Jules 65, 117
Spartacus 42	Versailles 73
Stalin, Iosif Vissarionovici 107, 108	Vezuviu 69
Statele Unite 19, 24, 25, 43, 45, 53, 59, 62, 67, 88, 90, 113, 119, 142	Vietnam 78, 120
Sternhell, Zeev 103	Voltaire, François Marie Arouet, zis 77, 138
Suedia 59, 73	
Sydney 112	Washington 52
	Zamenhof, Lejzer Ludwik 118
Tago 69	Zola, Émile 60, 116
Tamisa 69	

<i>Prefață la ediția românească</i>	5
Introducere	7
I. Marile principii	9
II. 1900	55
III. Stânga și dreapta	84
IV. 2000	111
<i>Concluzii</i>	149
<i>Bibliografie</i>	153
<i>Indice tematic</i>	159
<i>Indice de nume și denumiri geografice</i>	165

Reaceleiași religii: „religia umanității“. În accepțiile sale restrânse, cuvântul „mit“ înseamnă fie „povestire fabuloasă“, fie, pur și simplu, „neadevăr“. Dar, într-o interpretare mai cuprinzătoare, funcția mitului este aceea de a pătrunde esența fenomenelor cosmice și sociale și de a exprima valorile și proiectele unei comunități. Mitul nu e nici adevărat, nici neadevărat. El definește, într-o manieră concentrată și simbolică, o credință și un obiectiv de atins. Și pune în felul acesta societățile în mișcare.

Da, viitorul va fi construit de om. Progresul justifică toate speranțele. Știința și tehnologia vor ameliora fără încetare condiția umană. Vom avea pe pământ paradisul pe care ni-l dorim, locuit de oameni egali și liberi, stăpâni pe destinul lor, așa cum proclamă Democrația. Vor trăi în fraternitate, împărțind aceleași valori și idealuri, în sânul Națiunilor, creații divine sau naturale, fiecare cu sufletul și destinul ei. Iată noua religie, cam naivă în puritatea ei originară. Între timp, ratându-și unele obiective sau concretizându-le nu tocmai strălucit, a generat la rândul-i atei și sceptici. Trebuie totuși să constatăm că a transformat lumea. Să nu judecăm miturile în litera lor strictă. Fiecare mit are o puternică încărcătură utopică: materializările sale vor fi mereu departe de condiția lui ideală. Comunitatea credincioșilor nu e decât o palidă reflectare a împărăției cerești. Democrația reală nu e decât o palidă reflectare a democrației imaginate. Cum să atingi orizontul? Nu ne rămâne decât să mergem spre el, atrași irezistibil de un vis îndepărtat.

Marile principii

Procesul absolutismului

Nicăieri contrastul nu e atât de izbitor ca în Franța între Vechiul Regim și societatea nouă, făurită de Revoluție. Cel puțin la nivelul simbolurilor (mai ușor de reînnoit decât structurile profunde ale societății). Cei doi termeni ai opoziției sunt *absolutismul* și *democrația*: de o parte, puterea concentrată în mâinile unui singur om, de cealaltă parte, suveranitatea poporului (cuvântul „democrație“ fiind de altfel puțin utilizat în accepția sa modernă în vremea Revoluției franceze; se vorbea mai curând de „guvernare reprezentativă“ – pentru a se distinge de democrația directă cunoscută în Antichitate – și, începând din 1792, de „republică“. Și în America era tot republica, nu încă democrația. Însă în ambele cazuri sensul era acela al suveranității poporului sau a națiunii, concept exprimat mai târziu prin cuvântul „democrație“).

A existat absolutismul cu adevărat? Dar există oare cu adevărat suveranitatea poporului? Să nu confundăm miturile și simbolurile cu lumea reală. Impactul lor asupra realității e incontestabil, dar aparțin cu toate

Res acestea unui registru diferit. Potrivit sensului literal al cuvintelor, nu există nici absolutism, nici democrație. Oamenii Revoluției aveau nevoie de un cuvânt, sau de mai multe, pentru a exprima democrația și de un alt cuvânt pentru a exprima principiul opus („absolutismul“ și-a făcut intrarea în limba franceză în 1796; englezii l-au utilizat mai târziu, de prin 1830 – pentru ei, nu mai era nici o grabă). *Absolutism* și *democrație*: nici mai mult nici mai puțin decât două figuri ale imaginarului.

Regele încarna suveranitatea, fără a o împărți cu nimeni. Puterea sa (cum explica deja Jean Bodin, teoreticianul unei monarhii numite de el „legitimă“, în lucrarea sa *Les six livres de la République*, 1576) nu avea alte limite decât legea divină și legea naturală. „Statul sunt eu“, faimoasa formulă, probabil apocrifă, atribuită lui Ludovic XIV, exprimă corect esența doctrinei. În plus, regele era un personaj sacru, servind ca intermediar între poporul său și divinitate. Bossuet își imagina de altfel un fel de guvernare cosmică, socotindu-i pe regi ca miniștri ai lui Dumnezeu pe pământ.

Mulți istorici moderni s-au lăsat prinși în cursă, amestecând naiv simbolurile cu realitatea. Au ajuns să creadă că regele era *cu adevărat* absolut, interpretare, evident, democratică. Dimpotrivă, nostalgicii monarhiei (precum Frantz Funck-Brentano, istoric apropiat de „Action française“, în *L'Ancien Régime*, 1926) oferă imaginea unui rege aproape complet lipsit de puteri și oarecum rătăcit printre atâtea interese contradictorii pe care ar fi fost chemat să le arbitreze. În fapt, orice evaluare a prerogativelor regale trebuie să țină seama

de starea Franței în epocă și nu mai puțin – pe un plan mai general – de realitatea pură a puterii, dincolo de referințele sau aparențele simbolice. Franța era o societate fragmentată, un fel de „fедераție“ (pentru a relua caracterizarea lui Pierre Goubert, care mi se pare că propune o soluție echilibrată dezbaterii despre absolutism în *Les Français et l'Ancien Régime. La société et l'État*). Provinciile, comunitățile locale și chiar fiecare familie în parte alcătuiau o vastă rețea, în care cel mai neînsemnat element trebuia luat în considerare ca entitate distinctă. Regele avea misiunea de a armoniza și de a face să funcționeze acest conglomerat; el era un „liant“. Acesta era sensul monarhiei absolute: fără un simbol puternic de unitate, Franța risca să se rupă în bucăți (ceea ce se și petrecuse în vremea războaielor religioase din secolul al XVI-lea, criză care l-a determinat pe Jean Bodin să pună bazele teoretice ale monarhiei „absolute“). Dar acțiunea regală nu se desfășura nestingherită. Parlamentele provinciale, mai ales, vegheau cu strășnicie la independența lor. Sigur, regele dicta legea. Dar, pentru ca legea să devină efectivă, trebuia să aibă sancțiunea parlamentelor. Și, destul de des, acestea tergiversau sau aplicau deciziile regale după cum le convenea; la nevoie, știau să spună și „nu“. Mai presus de orice, societatea franceză era un vast și destul de anarhic eșafodaj de cutume și privilegii, pe care regele nu avea cum să le ignore sau să le disprețuiască. În principiu, putea hotărî orice sau aproape orice; în fapt, avea foarte adesea mâinile legate. De altfel, spunând „regele“, simplificăm lucrurile la extrem. Regele

Res
nu era singur. Era „ajutat“ de consiliul său. Nici consiliul nu era singur. Membrii guvernului erau recrutați din elita țării. Franța era pur și simplu dirijată de o clasă conducătoare. Orice societate e condusă de o clasă conducătoare. Inclusiv societățile democratice. „Atotputerniciei“ regelui în sistemul absolutist îi corespunde „atotputernicia“ poporului în democrație. Sunt „atotputernicii“ simbolice.

Bastilia este unul dintre simbolurile cele mai cunoscute ale arbitrariului regal și al nedreptății funciare a unei societăți „nedemocratice“. Încă o dată, simbolul e mai puternic decât realitatea. Fapt este că, la 14 iulie 1789, asediatorii au avut surpriza să pătrundă într-o închisoare aproape goală. În neputința de a zugrăvi un tablou dantesc al măruntaielor acestei fortărețe devoratoare, istoricii preferă să nu zăbovească asupra subiectului. Bastilia simbolică se înfățișează ca martoră a represiunii politice. Bastilia reală, așa cum se prezenta la 1789, depune mărturie pentru un regim care se îmblânzise considerabil în deceniile premergătoare Revoluției. Regimul acesta nu era represiv de felul lui; încerca pur și simplu să mențină pe cât posibil echilibrul într-un corp social disparat, deschizând astfel uneori poarta arbitrariului. Abuzuri erau cu siguranță, dar nu se poate vorbi de un sistem bazat pe abuz. Funcția propriu-zis politică a faimoaselor *lettres de cachet* rămânea marginală; acestea erau utilizate mai ales la cererea familiilor care, pentru motivele cele mai diverse, solicitau izolarea vreunuia dintre membrii lor. În mai mare

măsură decât represiunea politică, ele exprimau rolul patern al regelui, „părinte“ al mării familii franceze.

A fost o epocă în care Franța avea nevoie de un regim „absolutist“ pentru a-și asigura unitatea și echilibrul, și funcționarea mai mult sau mai puțin coerentă a părților sale constitutive. Dar a venit o epocă în care acest regim nu mai corespundea evoluțiilor și exigențelor țării. Societățile tradiționale sunt fragmentate. Esențialul istoriei s-a jucat multă vreme la scară locală: familia, satul, ținutul... Categoriile sociale și profesionale erau strict delimitate, iar mobilitatea spațială și socială redusă la minimum. Odată cu modernitatea, istoria își schimbă direcția și ritmul. Barierele și despărțiturile sunt erodate fără încetare. Se pune în mișcare un proces irezistibil de integrare, de omogenizare chiar. Conglomeratul social și spațial devine puțin câte puțin spațiul unificat al națiunii. Evoluțiilor concrete li se adaugă refluxul sacralității; nici dreptul divin nu mai joacă în favoarea regelui. Funcția regală se justifică tot mai puțin. Rolul său fusese acela de a da coerență unei societăți alcătuite din elemente disparate și având asupra puterii politice o concepție magico-religioasă. O societate deschisă, mobilă, pe cale de desacralizare și alcătuită (măcar teoretic) din indivizi egali și liberi trebuia să se reunească în jurul altor simboluri. Omenește, putem deplora execuția lui Ludovic XVI. Juridic, condamnarea sa e contestabilă. Dar omul conta prea puțin în situația dată. A fost atunci decapitat un simbol. Odată regele ucis, atributele lui reveneau pe deplin poporului. Iar poporul devenea Națiune.

Dar ce e democrația? Întrebarea se impune de la sine, răspunsul însă mai puțin. Bibliotecii întregi s-au scris despre acest subiect. Fapt este că democrația refuză să fie închisă într-o formulă simplă și univocă. Este o figură mobilă, cu fațete multiple și contradictorii. Nu este un „lucru“, nici măcar o idee; este o mitologie. Mitologiile nu au nimic cartezian. Putem încerca să le „raționalizăm“, și chiar trebuie să o facem, dacă vrem să procedăm la analize și să propunem interpretări. Ele nu ascultă însă de logica obișnuită. Sunt polivalente și susceptibile de lecturi divergente.

În primul rând, democrația înseamnă „suveranitatea poporului“. E sensul său literal, sensul său dintâi. Dar încă două semnificații se adaugă acesteia. Într-o societate inegalitară, suveranitatea poporului riscă să devină vorbă goală; ar fi pur și simplu confiscată de privilegiați. Pe de altă parte, dacă libertățile ar fi prejudiciate, n-ar mai rămâne decât o egalitate în sclavie. Cele trei principii merg, așadar, împreună: suveranitatea poporului, egalitatea și libertatea. Este formula ideală a democrației. La drept vorbind, cam prea ideală. Să examinăm însă termenii unul după altul.

Suveranitatea poporului avea un precedent: democrația grecească, Atena în primul rând. Aceasta era „adevărata democrație“, *democrația directă*: poporul participa direct la decizia politică. Se explică astfel ezitarea inițială de a numi „democrație“ regimul reprezentativ instaurat de revoluțiile americană și franceză,

dat fiind că singurul model democratic oferit de istorie era acela al democrației directe.

Democrația ateniană – dacă trecem de la mit la realitate – era totuși departe de a fi impecabil de democratică, cel puțin potrivit normelor de astăzi. Ea nu privea decât o parte restrânsă a populației: poporul care își exercita suveranitatea nu era decât o mică minoritate! Sclavii – mai numeroși la Atena decât cetățenii – erau firește excluși; de asemenea, „metecii“ (adică „străinii“); și, evident, femeile. Pe deasupra, un mare număr de cetățeni, prinși în propriile activități sau din lipsă de interes, nu participau la dezbaterile publice. În cele din urmă, câteva mii de bărbați se întruneau pentru a hotărâi cu privire la treburile cetății. Dar hotărârea ei cu adevărat? Întotdeauna se găsesc indivizi și grupuri care-i manipulează pe ceilalți, și, în tot cazul, o mulțime e mai ușor de manipulat decât o adunare restrânsă (constatare valabilă și pentru democrațiile moderne). Se explică astfel subitele schimbări de stare de spirit și orientare politică din istoria ateniană, alt motiv pentru care teoreticienii de la sfârșitul secolului al XVIII-lea au privit cu suspiciune modelul antic de democrație. Vedeau în el un fel de tiranie democratică, o tiranie a mulțimilor, acolo unde mulțimile nu reprezentau, de fapt, decât o masă de manevră. De altfel, acest sistem nu a funcționat decât puțin timp, cu o perioadă fastă în epoca lui Pericle, dar și cu multe neajunsuri. Să adăugăm, pentru a completa tabloul, și slaba conștiință a democrației antice cu privire la drepturile individului: o altă diferență față de mentalitatea noastră

individualistă și de modul cum vedem noi „drepturile omului“. Instituția „ostracismului“ lămurește perfect această lipsă de sensibilitate; oricare atenian risca să fie exclus din cetate, chiar fără să fi comis vreo greșeală, din pură neîncredere și atât.

Ar fi totuși nedrept să privim doar aspectul dezamăgitor al lucrurilor. Discuția publică, confruntarea ideilor, obișnuința de a cântări argumentele pro și contra au deschis perspective politice și intelectuale absolut noi; adevărurile revelate, date o dată pentru totdeauna, lăsa-sau astfel loc liber adevărilor – contestabile la rândul lor – reieșite din discuție și argumentare. Se află aici germenele modernității, al libertății de gândire și anchetei științifice. Unele limite și insuficiențe ale democrației ateniene sunt de altfel limite și insuficiențe ale democrației în genere. Suveranitatea poporului se aseamănă cu cvadratura cercului: o problemă pe care nici Modernii n-au reușit s-o rezolve!

Revoluția franceză a tratat problema suveranității în termeni absoluțiști. Nimic mai greu decât să te debarasezi de o schemă de gândire. Pur și simplu, atribuțiile regelui au fost transferate poporului. Astfel, republica este proclamată „una și indivizibilă“. Suveranitatea nu se împarte. Orice interes particular trebuie să dispară în fața voinței naționale. Teoretic, este aici chiar un „surplus“ de absolutism în raport cu absolutismul regal. S-a terminat cu particularismele regionale și locale care reprezentaseră structuri de rezistență în fața puterii centrale. Departamentele iau locul provinciilor; ele nu mai sunt entități istorice și culturale, ci doar unități

administrative, difuzând în teritoriu o voință politică unică. „Nu mai există corporații în stat; nu mai există decât interesul particular al fiecărui individ și interesul general.“ Aceste cuvinte ale lui Le Chapelier exprimă cât se poate de clar filozofia Revoluției franceze. Membru al Adunării Constituante, Le Chapelier și-a legat numele de decretele din iunie și noiembrie 1791, care suprimau sau interziceau asociațiile profesionale și politice. La ce bun să te mai asociezi când statul democratic era însuși poporul și reprezenta toate interesele laolaltă? O asemenea logică ducea direct la ghilotină (drum pe care nu l-a ratat nici Le Chapelier).

După cum Bastilia simboliza atotputernicia regală, ghilotina a fost unul dintre simbolurile democrației abia născute. Înainte de democrație, pedeapsa capitală era la fel de diversificată precum corpul social. Inegali în viață, supușii regelui rămăneau inegali și în moarte. Însă Republica nu cunoștea decât o singură categorie de cetățeni: egali în viață, egali în fața morții. Comportamentul democratic al ghilotinei s-a verificat din plin în timpul Terorii, când a omorât cu siguranță mai mult decât Bastilia în cursul întregii sale existențe. Și fără discriminare: aristocrați, preoți, dar mai cu seamă bărbați și femei din popor, având grijă să respecte porțiunile sociale.

Nu ar fi corect să asimilăm democrația cu ghilotina. Între timp, majoritatea țărilor democratice au abolit pedeapsa cu moartea și se remarcă tocmai prin respectarea drepturilor omului. Logica ghilotinei merită totuși reflecție. Suveranitatea poporului e un principiu abstract,

ceva ce nu există în sine. Poate fi invocată în toate sensurile, în bine sau în rău. Dacă interesul suprem al națiunii o cere, nu există sacrificiu prea mare. Teroarea bolșevică s-a exercitat în numele poporului. Fascismul și nazismul au invocat, la rândul lor, poporul. Iar războaiele „democratice“, care timp de două secole au însângerat lumea (incomparabil mai ucigașe decât războaiele „aristocratice“ de altădată), și-au aflat justificarea în același principiu înalt, deși ne-am putea îndoi că popoarele, sau măcar o majoritate de bărbați și femei, ar fi dorit vreodată asemenea masacre.

Concepția „monistă“ a puterii explică de ce Revoluția franceză a concentrat aproape toate prerogativele politice în Adunare, lăsând celelalte puteri ale statului în umbra acesteia. Între timp, a curs ceva apă pe sub podurile Senei și sistemele de guvernământ s-au succedat în Franța pentru a ajunge la o sinteză mult mai complexă și nuanțată decât mecanica simplă imaginată de teoreticienii de la 1789. Dar ceva încă supraviețuiește din filozofia originară. Organismul politic francez rămâne integrator și suspicios față de interesele specifice ale minorităților și grupurilor de presiune. Aplicând aceleași principii – „suveranitatea poporului“ –, americanii au construit un sistem foarte diferit. Ei nu porneau de la absolutism pentru a-l reinvesti în republică, ci de la o istorie care privilegiase individualismul, grupurile restrânse și formele locale de solidaritate și acțiune politică. Urmare a colonizării și înaintării spre vest, America era o țară dispersată. Ea exprimă unitatea

în diversitate; Franța, unitatea pur și simplu. Abordarea franceză e filozofică; abordarea americană, pragmatică.

Și astfel, francezii au inventat statul maximal, și americanii statul minimal (după o formulă aproape anarhistă, erodată apoi prin consolidarea progresivă a instanțelor federale, dar păstrând și astăzi ceva din spiritul său originar). Această bifurcare inițială a proiectului democratic pune de la bun început în lumină echivocul conceptului și logica plurivalentă a materializărilor sale. Dacă apreciem *alegerea* ca piatră de încercare a democrației, America oferă incontestabil cel mai avansat dintre modele. O întreagă varietate de funcții sunt eligibile, inclusiv în sistemul judiciar și în poliție, acolo unde, după modelul francez, singurul criteriu este numirea. Din acest punct de vedere, pentru un american, se manifesta în Franța un deficit de democrație și o insuficientă, dacă nu inexistentă, separare a puterilor.

Părinții fondatori ai Statelor Unite au conceput o „balanță a puterilor“, al cărei scop era tocmai ca o putere să se opună celeilalte. Puterea ca obstacol la putere. Ceva de negândit dinspre partea franceză: cum să se opună poporul sieși? Pare-se că americanii știau că nu poporul, ci conducătorii sunt cei care conduc. Interesul poporului este ca aceștia să nu se înțeleagă chiar de minune! Relațiile complexe și uneori delicates dintre Casa Albă și Congres sunt o constantă a istoriei politice americane; adesea, ele complică lucrurile, dar cel puțin le țin în echilibru. În plus, grupurile de presiune sunt omniprezente. În Franța, pare aproape rușinos să faci presiune asupra reprezentanților poporului; în